

Ђурђеви ступови у Расу

Драгуйинова капела

Улазна манастирска кула је у време краља Драгутина преиначена у параклис непознате посвете. Уз друге радове, овај чин је био део нарочитог старања краља Драгутина о манастиру његовог прадеде Стефана Немање, с намером да ту буде сахрањен, што се заиста и догодило 1316. године. Овај Драгутинов труд око обнове манастира везује се за време његове самосталне владавине (1276–1282), али је настављен и касније. Данас је извесно да је припрата живописана пре 1282, а Капела после те године (З. Зековић, *Конзервација зидних слика манастирског комплекса Ђурђеви Спирови у Расу*, Гласник ДКС 5, 1981, 4; Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније*, 50). Параклис је делио судбину манастира, посебно откад је овај запустео 1689, али је у целини нешто мање пострадао. Његове фреске су ушле у науку још пре но што су биле прилично оштећене у Првом и прекречене у Другом светском рату (Ђ. Бошковић, *Сликање средњовековних сјоменика у јужној Србији, Космету и североисточном делу Црне Горе*, Музеји 1, 1948, 100). Очишћене су 1965. и 1970–1974. године (Р. Станић у: *Рашка баштина* 1, 1975, 303; З. Зековић, *Конзервација зидних слика*, 42–45).

Приземље некадашње улазне куле одредило је изглед параклиса квадратне основе, са широким полукружним улазом на северној страни, док је источни улаз претворен у плитак олтарски простор с апсидом (она је обновљена у новије време: В. Р. Петковић, *Народни музеј у 1926*, Годишњак СКА XXXV, 1927, 298). Просторија је покривена сводом с крстастим испуштеним ребрима. О архитектури параклиса в. Ј. Нешковић, *Ђурђеви Спирови у Старом Расу*, Краљево 1984, 194–200.

Фреске су досад датоване у 1282–1283. године на основу портрета (Радојчић, *Портрети*, 27). Изгледа, међутим, да су оне мало млађе, јер се жена кра-

ља Милутина, којом је тих година био ожењен, тесалијска принцеза, није звала Јелена, као што је њено име на фресци прочитао А. Ф. Гилбердинг, *Собрание сочинений, т. III. Поездка по Герцеговине, Боснии и Старой Сербии*, С.-Петербург 1873, 97 (али се његово читање не може проверити јер тај натпис више не постоји), а пошто се ни једна од Милутинових жена, од 1282. па касније, није звала Јелена, треба претпоставити да је Хилбердинг видео само део имена неке од других жена српског краља, Јелисавете (1283–1284) или Ане (1284–1299). А пошто овде није насликан и други Драгутинов син, Урошић, рођен око 1285, требало би узети да су фреске настале између 1283. и 1285. године.

Фреске су вероватно дело неког грчког уметника, иако су обележене српски, али се на њима појављују и натписи на грчком или у мешовитом грчко-српском облику.

Троугаона поља крстастог свода садрже четири представе српских сабора са сценама Немањиног предавања престола сину Стефану, устоличења краља Уроша I, устоличења краља Стефана Драгутина и Драгутиновог уступања престола брату Милутину. У потрбушју лука *испед аписиде* насликана су два херувима, над апсидом Мандилион, ниже попрсја св. Јоакима и Ане и сасвим доле два столпника: св. Симеон Чудотворац и Симеон Столпник. На *јужном зиду* је Света тројица као Гостољубље Аврамово и ниже поворка Немањића пред Христом на престолу: Симеон Немања („Свети Симеон Немања, господин свих српских земаља...”), Стефан Првовенчани као монах Симон („...Стефан Првовенчани краљ српски, Симон монах”), краљ Урош као Симеон монах („Стефан краљ Урош, Симеон монах”) и краљица Јелена („Јелена велика краљица”). На *западном зиду*

су у горњем реду попрсја светих лекара Козме, Пантелејмона и Дамјана, а у нижем (пред Христом на јужном зиду) ктитор краљ Драгутин („Стефан краљ, син светог и великог краља Уроша и ктитор...“) с црквицом у рукама, његов син (Владислав) и жена Катарина, а затим краљ Милутин и његова жена (Јелисавета или Ана). У врху северног зида је Керамион и около св. Кир и Јован у попрсју, а ниже двојица непознатих светитеља. Унутар пролаза приказани су Христос који благосиља обема рукама и под њим апостоли Петар и Павле.

Пошто у параклису преовлађују портрети Немањића и слике с темама из српске историје, разумљиво је што је у историографији Драгутинове капеле њима и било посвећено највише пажње. Од старих текстова о манастиру Ђурђеви ступови најдрагоценији је Хилфердингов, *Поездка*, 96–97 (= *Путовање по Херцеговини, Босни и Сјарој Србији*, Сарајево 1972, 129–139), у којем су објављени натписи крај историјских ликова у приземној зони. На основу њих је, по свему судећи, Радојчић, *Пориретиш*, 27–28 одредио приказане личности, датовао фреске и објаснио њихову иконографију, у светлу сличних представа у српској и византијској уметности. Он се при том ослонио на И. Руварца (*О женама краља Стефана Уроша II Милутина*, Зборник Илариона Руварца, I, Београд 1934, 17), који је на основу Хилфердинговог читања веровао да је поред Милутина насликана његова жена Јелена, кћер тесалијског севастократора Јована, с којом је српски краљ био у браку 1282–1283. Дуго година је уважавано Руварчево и Радојчићево мишљење, а први је у њега посумњао М. Динић (*Comes Constantinus*, ЗРВИ 7, 1961, 2), а за њим и В. Мошин (*Балканска динијска династичкије бракови на кралови Милутиш*, Споменици на Македонија, II, 149–185). Коначно су га одбацили Љ. Максимовић и И. Ђурић (*Византијски извори*, VI, 38–43, нап. 80–83 и 137–139, нап. 109): Максимовић је тврдио да је реч о портрету прве Милутинове жене која би се звала Јелена (*Византијски извори*, VI, 41, нап. 82), а Ђурић, допуштајући да је натпис погрешно читан, да је ту била насликана једна од прве три Милутинове жене – именима непознате Српкиња или Тесалка или, пак, Мађарица Јелисавета и то пре 1282 (Ђурић, *Девевски сабор*, 191–193). Ђурићеву сумњу у правилно читање натписа можемо прихватити, али не и претпоставку да је Драгутинова капела била сликана у два маха: пре и после 1282. године. Овим представама су се, с различитих становишта, бавили Р. Николић, *Зашићо се краљ Милутиш као кититор није сликао са синовима*, Рашка баштина 2 (1980), 94–98; М. Татић-Ђурић, *L'iconographie de la donation dans l'ancien art serbe*,

Actes du XIVe congrès int. des études byzantines, III, Bucarest 1971, 316 и Babić, *Peintures murales byzantines*, 368. Слике српских сабора уочио је, препознао и темељно испитао Ђурић, *Историјске композиције* (II), 131–137, па су се у његовим каснијим и у радовима других историчара уметности само понављали и користили закључци ове студије: В. Ј. Ђурић, *Српско зидно сликарство XIII века*, Загреб 1971, 46–47 (= Ђурић, *Византијске фреске*, 43); *Историја српског народа*, I, 422–423 (В. Ј. Ђурић); Д. Милошевић, *Die Heiligen Serbiens*, Recklinghausen 1968, 18–19 (= Милошевић, *Срби светитијељи*, 157, 194–195); Ј. Нешковић – Д. Милошевић, *Ђурђеви ступови у Сјаром Расу*, Београд 1987, 49–60 (= *Дело Десанке Милошевић Скочајић*, 261–262); Walter, *L'iconographie des conciles*, 109 и низ других мање значајних текстова објављених после 1967. године.

Остале фреске су мање привлачиле истраживаче. Кратко и непотпуно описао их је Н. Л. Окунев, *Стопны Святого Георгия*, SK I (1927), 245; Окунев, *Портреты королев-кититоров*, 94–95 (одређује их у рани XIV век, између 1314. и 1316) као и Р. Николић, *Пейрова црква и Ђурђеви ступови*, Београд 1961, 14, а тачније су их пописали Петковић, *Преглед*, 115–116; Д. Тасић, *Ђурђеви ступови*, у: Нови Пазар и околина, Београд 1969, 134–135; Babić, *Les chapelles*, 168–169; Ђурић, *Византијске фреске*, 43; Veltmans, *La peinture murale*, 165; Ј. Нешковић – Д. Милошевић, *Ђурђеви ступови у Сјаром Расу*, 49–61 (= *Дело Десанке Милошевић Скочајић*, 261–263). На програм фресака осврнула се само Babić, *Les chapelles*, 169, која је уочила да он више наликује на оне у припратама. А сцену Свете тројице В. Ј. Ђурић (*Историјске композиције*, II, 136–137) је довео у везу са сликама сабора изнад ње. На истом месту, он је за српске владаре везао још неколико фресака у Капели: свети столпници би овде били насликани као имењаци родоначелника породице и првог ктитора манастира, Симеона Немање, а свети лекари – најбројнији међу светитељима – били би заштитници ктитора цркве, краља Драгутина, оболелог после пада с коња и повлачења с престола (уп. и Ђурић, *Византијске фреске*, 43).

Уочивши мешање српског и грчког језика у натписима, Djurić, *La peinture murale serbe au XIIIe siècle*, 156, утврдио је грчко порекло сликара и нашао им сродна дела у Цариграду: Ђурић, *Византијске фреске*, 43. У истом раду он је дао и сажету оцену уметничких квалитета фресака, а опширније истраживање њихових стилских и уметничких особина спровео је Тодић, *Српске фреске*, 77, 80, 85, 87.

Фреске су најбоље објавили, иако не све, Д. Милошевић – Ј. Нешковић, *Ђурђеви ступови у Сјаром Расу*, сл. 1, 31–38.